

ÖN CƏ

Sondan daha mühüm olan, əvvəli düşünməkdir

Öncə nə vardı? Hər şeyin öncəsində... hətta böyük partlayışdan öncə nə vardı? Həqiqətən də, zaman böyük partlayışdan sonra başladı? Onda bəs zamandan öncə nə vardı? Başqa bir zamanı? Zamansızlıq olurmu? Bəlkə elə böyük partlayışın özü də bir miladdır?! Zamanın miladı! Yeni bizim bildiyimiz zaman böyük partlayışdan sonra başladı. Deməli, kainatın miladından öncə də zaman varmı?! O zaman həmin miladdan əvvəl nə vardı?

Əgər suallar yaranırsa, deməli, insan idrakı buna icazə verir. Yeni idrak mövcud imkanlara sahibdir ki, bunları düşünür. Düşüncə idrakın qidasıdır. Kimin idrakı nə ilə qidalanırsa, onu da tələb edir - yeni sual verir. Onun cavabını tapana qədər isə həmin idrak ac qalır. Bu aləmdə isə aclıqdan daha böyük bir ehtiyac yoxdur. O ehtiyac mütləq və mütləq ödənməlidir. Əks təqdirdə sualın yerini üsyan alır! Üsyan isə idrakın sərhədlərini zorlayan bir anlayışdır. Dərkin kənarındakı hər şey məhvə məhkum olduğu kimi, bütün üsyanlar da bir gün mütləq yatırılır.

Elm yaradılışa üsyan etmir. Onu dərk etməyə çalışır. Din isə idrakın mədəsinə qandal vurur. Onu hava ilə doldurmağa çalışır. Halbuki hava ilə dolmaq olar, ancaq doymaq olmaz. Din süni qidalanma ilə məşğuldur. Əfsanələrin həqiqətin yerini alacağını zənn edir. Mümkün olmadı. Düz on min ildir ki, idrakı yüngülləşdirmək üçün, zəkənin istifadəsini mümkün hala gətirmək üçün hər yola əl atır insan oğlu. Ancaq nəticədə insan idrakı yenə də acdır ki, ac! O da məlum oldu ki, insan idrakını bu aclıqdan yalnız iki şey qurtara bilər: bir elm, digəri incəsənət! Ancaq bu qurtuluş da müvəqqəti və zamanlıdır. Elə buna görə də, nə elmin sonu gəlir, nə incəsənətdəki inkişafın. Din isə hər şeyi nöqtələyib. Öz aləmində həll edib bütün müşkülləri. Lakin sadəcə, öz aləmində! Aləm isə bir deyil. Aləmlər bəlkə bir ola bilər. Lakin kainat bir aləmdən ibarət deyil. Aləmlərin vəhdəti bəlkə də əfsanədir. Lakin onun bir həqiqət olmadığını kimi, yalan olduğu da hələ öz təsdiqini tapmayıb.

Öncə nə vardı? Nəyin öncəsi? Əlbəttə ki, hər şeyin... Ancaq ən başlıcası zamanın. Bu məsələ insan idrakını çox məşğul edir. Bu haşiyəni də çıxaraq ki, idrak da aləm kimi tək deyil və hər idrak bir aləmdir. Yeni bizim düşüncəmiz bütün insanlığın düşüncəsi deyil. Ancaq hər aləm bir aləmlər toplusunun inikası olduğu kimi, hər zəka da bütün insanlığın zəkası anlamına gəlir. Buradakı incə və qəliz ayrıntı ondan ibarətdir ki, hər iki nəsnə, yeni aləmlə aləmlər, idrakla dərkələr arasındakı zaman və məkan məsafəsi paradoksal dərəcədə dəyişkən və qeyri-müəyyəndir. Hər dəndə vəhdət, hər dəndə kəsərlər olur insan zəkası - Şərq mistikləri demişkən.

Zaman öncəsi zaman, bizim anladığımız və yaxud da içində yaşaya biləcəyimiz zamandırımı? Riyazi hesablamalar hələ hər şey demək deyil. Yeni 13 milyard illik kainat, hesablanmış ölçülər qədər sadə idrak olunmamalıdır. Uçölçülü hərəkət daha başqa şeylər göstərir. Ancaq elm yenə də hər şeyin önündədir - nisbiyyət qanununa tabe olsa da. Bir-birini əvəz edən nəzəriyyələr bir-birilərinin yalan olduqları deyil, kainatın nə qədər sonsuz və idrakın ondan daha da sonsuz olduğunu isbat edir. Bəli, sonsuzluq özü də son demək deyil. Ancaq sondan daha mühüm olan, əvvəli düşünməkdir.

"Hardan" və "necə"lər bir sual olaraq nə qədər ədalətli?! Çünki cavabsız sualın özü ən böyük ədalətsizlikdir. Lakin ən başından da dediyimiz kimi, dinin qapayib,

elmin isə qazıb üzə çıxarmaq istədiyi hər şey insan düşüncəsinin imkanları daxilindədir - zira, biz bu gün, burada bu sualları verə bilməzdik - ədalətli de olsaq, ədalətsiz də.

Elm sual verməyi ehtiyacın, din isə nəfsin bəhrəsi hesab edir. Hər zamankı kimi yenə də elm haqlıdır. Sual nəfsin diktəsi olsa belə, yenə də ehtiyacdır. Hər ehtiyac isə yeni bir doğuluşdur. Ölüm kimi, doğuluşu da əngəlləmək mümkün deyil. Bax, əsl ədalətsizlik budur! Ədalətsiz olan hər şey isə bu aləmdə tənəzzülə məhkumdur - öz zamanında tərəqqi etsə belə. Kilsə Qalileyin "Gerçəyin diaqramını"ni ona görə inkar etmirdi ki, Yer həqiqətən də düzdür və üstündə cənnət, altında isə cəhənnəm var. Ona görə inkar edirdi ki, bu nəzəriyyə insanı və insanlığı düşünməyə, şübhələnməyə, etiraza, hətta üsyana sövq edir. Bu sayılanlar isə güc və hakimiyyət sahiblərinə heç

bir zaman lazım olmayıb.

Başlanğıc nə deməkdir? Aqlımız buna imkan vermir düşünək ki, başlanğıcdan öncəsi də varmı. Elm buna, sadəcə heçlik deyir. Yeni zamanın başlanğıcından öncə heç nə yox idi. Ancaq bu "heç nə"nin özü də mayeriya, yeni dilə gələn, düşünülə bilən, adı olan və nəhayət hərəkət edən bir şey deyilmi? Bəs heç nədən öncə nə vardı? Bunlar sadəcə mənasız beyin gimnastikaları deyil. Dediğimiz kimi, düşüncə ehtiyacdır və deməli, qaçılmazdır. Əgər düşünürkən, deməli həyatdayıq. Elm bölgülər apararaq, özü-özünü yeniləməklə, çox zaman isə inkar etməklə, mütləq bir yere varacaqdır. Dərk olunmazlıq Allaha lazım deyil, dinə lazımdır! Allah zəkadan qorxmur, din ondan qorxmur. Din Allahı o qədər kiçildir ki, ən gücsüz insandan, ən məntiqsiz ağıldan belə qorumağa çalışır onu. Ancaq ən ağılsız adam da bilir ki, din Allahı deyil, özünü qoruyur. Hardan girir insan oğlunun canına bu qadağaların vəhdəti, bu haramların titrəyişi?! Din bu günə qədər hələ alimlərdən başqa heç kimi məhkəməyə verməyib! Milyonların qanını tökənlər, mürdarlıqları böyük korporasiyalar nəzdində ümumbəşəri dəyərlərə çevirənlər qalib bir kənarında, inkvizisiyanın, şəriət məhkəmələrinin hədəfində elm adamları dayanıb. Qəribədir, Eynülqüzzat Həmadanini "kafir", "mürtəd" deyər edam edənlər, say-sız hərəmlərin qoynunda sabahlara qədər kef çəkib, xalqın gönünü soyan şahların, sultanların yanında yer alır və onların hakimiyyətinin keşiyində dayanır! İndiki zaman felində danışırıq, çünki, heç nə və heç kim dəyişməyib! Alimlər isə dəyişir. Çünki elm din kimi ölü deyil, həyatdadır, yaşayır və deməli təbdil olur, böyüyür, kainatın içlərində doğru daha dərindən nüfuz edir. Parçacıqları toqquşdurub, antimateriyaları, zara-

fatla "Tanrı parçacığı" dedikləri şeyi əldə etmək istəyən CERN laboratoriyasını lənətləyən Vatikanın cürəti çatmır ki, insanları, dövlətləri bir-bir ilə toqquşdurub antiinsan əldə etmək istəyən güc sahiblərinin qinasını! Bəli, bizim də qınaq obyektimiz qınamaq istəməyənlərdir!

Öncə olan hər zaman həm də sonra olandır. Təsəvvüfün dərin qatlarında üzən qəvvəs dəvrişlərin deyimi ilə desək, Allahın da Allahı var! Öncəlik ehtiyacdır. Yeni öncə olan müəbbəd - bir mənada Rəbdir ki, hər iki söz ərəbcədə eyni kökdəndir. Başlanğıcdan öncəsi qaçılmaz bir başlanğıcdır. Bu qaçılmazlıq isə bütün başlanğıclara aiddir. Bu, istisnasız bir həqiqətdir. Çünki düşüncə bunu tələb edir. Bəlkə burada paralellik, ya da dairəvilik prinsipi mövcuddur. Yeni eyni zamanda bir neçə kainat paralel şəkildədir. Ya da hər şey dönür, dolaşır, eyni nöqtəyə qayıdır. Əlbəttə ki, bunların hamısı həm ayrı-ayrı

Fəxrəddin Salim

manlığı "Tanrı"ni aşmaq idi. Bu səfər daha yumşaq dilə ifadə etsək, məlum və doqmatik Tanrı düşüncəsini aşmaq idi onun qəhrəmanlığı! Bəli, məhz hər şeyi aşmaqdır insan şüurunun duyduğu ehtiyac. Sonsuzluğu təbliğ edənlər anlamaq istəmərlər ki, əsil sonsuzluq məhz elə budur - mütləq başlanğıcın olmaması.

Əvvəl dedikləri şey nə qədər qədim olursa olsun, nəticədə bir tarixi vardır. Nəticədə o da doğulub. Əgər doğulubsa, deməli, onu da bir doğan vardır.

Əlbəttə, biz hər zaman sonsuzluq düşüncəsinin əleyhinə olmuşuq. Hesab edirik ki, bu fikir riyazi cəhətdən mümkün deyil sadəcə. Onda bəs nədir varlığın zaman mahiyyəti? Ümumiyyətlə, var olan nədən var olubdur? Əgər din deyirsə ki, Tanrı bir varlıq deyil, deməli, öz dilləri ilə etiraf edirlər ki, Tanrı yoxdur. Çünki varlığın əks qütbü yoxluqdur. Yadıma məşhur bir Bektaşli lətifəsi düşdü. Deyirlər, Anadolulı bektəşilərinin biri camii imamı ilə söhbət edirmiş. Dəvriş soruşur ki, hocam, Allahın məkanı haradır? İmam onu təfərrüf edərək deyir ki, oğlum, Allah nə yerdədir, nə göydədir, nə cismdir, nə candır, nə qadırdır, nə erkəkdir, nə doğulub, nə doğub... Bektaşli deyir, hocam, sən ona "yoxdur" deyəcəksən, sadəcə dilin gəlmi! Bəli, bu gülməli əhvalatda əslində böyük bir fəlsəfi həqiqət gizləndirilib. Varlığın mütləq şəkildə bir başlanğıcı olur. O başlanğıcın özü də varlıq olduğu üçün, onun da bir əvvəli, bir başlanğıcı vardır. Yoxdan var olmaq fikrini dini kəsim spekulasiyaya edir. Onlar Tanrını mümkün qədər "ucalara" qaldırırlar ki, görünməz və dərkolunmaz etsinlər. Çünki yoxluq və bilinməzlik bütün hakimiyyətlərin ən effektiv silahıdır.

Qanma! Bacarmam, məni məzur tut, Böyləcə təklifi-məhali unut. Qabili-imkanımı olur qanmamaq? Məcəmi-nar içrə olub yanmamaq?...

Böyük Mirzə Ələkbər Sabir bu misraları, sadəcə düşüncə azadlığından deməyib. Həm də düşüncənin sərhədsizliyinin qaçılmaz bir ehtiyac olduğundan bəhs edir bu şəraitdə.

İnsan elə bir varlıqdır ki, onun gözünü, dilini, əlini bağlamaq olar. Ancaq onun düşüncəsinə qandal vurmaq mümkün deyil, sadəcə olaraq. Bu yıpranmış fikirləri təkrar etməyimizin bir səbəbi vardır. Demək istədiyimiz odur ki, dini kəsim hər zaman düşüncə azadlığının mövcud olduğunu bildiyi üçün onu qandallamaq yerinə onu yönəltmək istəmişdir. Buna da necə deyərlik, çox uğurlu bir şəkildə nail olmuşdur. İnsanlığa "düşünmə" deməmişdir. "Belə düşün" demişdir. "Belə düşün"ün işləmə mexanizmi isə yalnız və yalnız bilinməzliyin, sonsuzluğun və elçatmazlığın qarışığından əldə edilmiş xüsusi bir uyşdurucu maddə ilə çalışır. Rəhmətlik Mars "Din tiryəkdir" deyəndə haqlı imiş deyəsən! Çünki öncənin öncəsi, başlanğıcın doğulduğu ünvan və bu paradoksal yandırdığı düşüncə işığı hər zaman insanın başqa canlılardan fərqi və üstünlüyünün ən böyük göstərici olmuşdur. Bu, belə olub, belədir və belə də davam edəcək. Təhlükənin mənbəyi Tanrının öz istəyidir. Yeni doğulan fikrin gətirdiyi təhlükədən qaçmaq ağılsızlıqdır. Məbədlərin divarlarını nə qədər qalın yapsalar da, elmi laboratoriyaların yerləşdiyi məkanlar ondan qat-qat dərin olacaqdır! Düşüncənin yaratdığı təhlükənin adı düşüncəsizliyin məhvidir. İstəsək də belədir, istəməsək də!